

NEPROFESIONALNO DELO PRI PREVENCIJI PSIHOSOCIALNIH MOTENJ

Zdi se, da v današnjem razvitem svetu obstajajo na različnih področjih zasebnega in socialnega življenja težnje in poskusi iskanja bolj naravnih, manj tehniziranih, manj specializiranih, manj institucionaliziranih, bolj participativnih rešitev zdravstvenih in socialnih vprašanj. Alternativni življenjski slogi, komune, naravna prehrana, zdravljenje z zelišči, samovarovalni in samozdravilni vzhodnjaški pristopi, bosonogi zdravniki in ne nazadnje neprofesionalni delavci pri varstvu duševnega zdravja so pojavi, ki jih je možno razvrstiti na premici takšnih teženj in poskusov. Medtem ko nekateri ostajajo bolj ali manj na področju zasebnega življenja posameznika, so drugi v prostoru med zasebnim in družbenim, nekateri pa so dobili legitimno mesto v javnem in skupnostnem življenju, so polinstitucionalizirani ali povsem institucionalizirani ali celo vgrajeni v nacionalno socialno in zdravstveno politiko.

Poskušali bomo prikazati in razčleniti pojav neprofesionalnega dela pri varstvu duševnega zdravja. Gre za pojav, ki danes v razvitem svetu, tako zahodnem kot vzhodnem, narašča. Neprofesionalni delavci so ljudje dobre volje, ki po svoji osnovni izobrazbi niso strokovnjaki za varstvo duševnega zdravja. To so ljudje, ki jih zanimajo vprašanja duševnega zdravja in medosebnih odnosov, imajo za ta vprašanja posluh in so pripravljeni delati na tem področju bodisi zastonj ali za majhno plačilo.

Organizator takšnega dela je lahko skupina oseb, ki čutijo problem in sami skušajo prispevati k omiljenju ali razreševanju lastnih težav in stisk ali težav in stisk drugih. Tako se npr. združujejo v terapevtske skupine ali skupine za vzajemno pomoč – poimenovanje je

spremenljivo, odvisno od aspiracij in dejanskega programa skupine, na primer kronični bolniki z enakim obolenjem ali invalidi, starši otrok z enako boleznijo ali invalidnostjo, osebe, ki so uživale ali še uživajo alkohol ali droge. V takšnih skupinah običajno deluje tudi strokovnjak s formalno, strokovno izobrazbo, nekatere skupine pa delujejo tudi brez takega strokovnjaka. Največkrat je v zahodnih državah organizator neprofesionalnega dela strokovna ustanova za varstvo duševnega zdravja. Npr. v Ameriki so to skupnostne službe za duševno zdravje (Community mental health service). V Ameriki obstajajo tudi strokovni organizacijski centri, ki so servisi za zbiranje, izobraževanje in usmerjanje neprofesionalnih prostovoljnih delavcev za različne socialne preventivne in terapevtske dejavnosti. V zadnjem času nekatere terapevtske ustanove za otroke s psihosocialnimi motnjami sistematično vključujejo neprofesionalne delavce, zlasti študente, v delo z otroki. Take ustanove imajo piramidno strukturo delovanja. Večino terapevtskega dela z otroki opravljajo neprofesionalni delavci pod vodstvom strokovnjakov, manjši del neposrednega dela s težje motenimi otroki pa opravljajo strokovnjaki. Preventivni centri, kot so npr. centri za preventivo samomora, prav tako v veliki meri delujejo s pomočjo neprofesionalnih delavcev. V socialističnih deželah, predvsem na Poljskem in v Sovjetski zvezi, se preventivno pa tudi socialnoterapevtsko delo, ki ga izvajajo neprofesionalni delavci, največkrat organizira v okviru šol in krajevnih skupnosti. V primerjavi z zahodnimi modeli je tu poudarek predvsem na socialnohumanitarnih in solidarnostnih načelih in manj na preventivnih in terapevtskih načelih.

Tudi v Sloveniji obstajajo oblike neprofesionalnega socialno-preventivnega in socialnoterapevtskega dela z odraslimi in z otroki. Takšno delo poteka predvsem v klubih zdravljenih alkoholikov. Delo z otroki pa je bilo organizirano v okviru akcijskoraziskovalne naloge Inštituta za sociologijo in filozofijo na Univerzi v Ljubljani, kjer je sodelovalo 120 študentov-prostovoljcev, ki so pomagali otrokom z učnimi težavami, otrokom s psihosocialnimi težavami in težje bolnim otrokom s čustvenimi motnjami.

1 Od kod pojav »neprofesionalno delo«?

Odgovor na to vprašanje bi terjal bolj poglobljeno analizo in več prostora. Omenjamo le nekatere od silnic in dejavnikov, ki tvorijo konstatcijo, v kateri je bil možen pojav in razcvet neprofesionalnega dela.

V ameriški literaturi omenjajo kot najbolj pomembna dejavnika: razraščanja psihosocialnih motenj, nezmožnost – to je bodisi neustreznost ali nezadostnost – strokovnih služb, da bi pomembneje učinkovale na to razraščanje, neprilagojenost strokovnih ustanov potrebam posebno ogroženih skupin (npr. skupin revnih) ter naraščajoče ekonomske omejitve, ki onemogočajo širjenje strokovnih služb in terjajo iskanje cenejših rešitev. Vendar je takšen prikaz dokaj nepopoln in ne upošteva manj jasno ekspliciranih dogajanj na družbeni ravni, na ravni strok za zaščito duševnega zdravja in na ravni ljudi, ki pomoč potrebujejo ali so se pripravljeni angažirati kot neprofesionalni delavci. Identitetna kriza psihiatrije in sorodnih strok zastavlja vprašanje o mestu, vlogi, kompetentnosti in možnostih teh strok pri reševanju psihosocialnih ali bolje socialno-psihičnih problemov. Vse manj podredljiv odnos porabnikov do institucij, ki naj bi skrbele za vzgojo, duševno, pa tudi telesno zdravje; izstop velikih drugačnih, rizičnih ali že prizadetih skupin ali njihovih advokatov iz ozadja na prizorišča družbenih in političnih dogajanj z artikuliranimi kritikami, protesti in zahtevami glede psihosocialnih dobrin in predvsem nedobrin, ki jim jih družba nudi; težnja po ustvarjanju mikrosocialnega prostora, v katerem je možno vzdrževati neke vrednote, ki so izgubile svoj domicil v javnem življenju; težnje po aktivnem oblikovanju socialnega okolja; iskanje nadomestil za družinsko skupnost, težnje po samouresničevanju z neodtujenimi odnosi in dejavnostjo in z delom, ki omogoča realizacijo osebnih pogledov in stališč glede vzgoje, odnosov med ljudmi, prepoznavanje možnih preventivnih in terapevtskih učinkov človekove neposredne socialne sredine – vse to so nekateri elementi sovpadanja dejavnikov, ki omogočajo razvoj neprofesionalnega dela.

V vzhodnih deželah so pri razvijanju neprofesionalnega dela na področju vzgoje, socialne prevencije in socialne terapije v osnovo vgrajene vrednote socialistične družbe kot solidarnost, prizadevanja posameznikov za dobrobit skupnosti in družbene težnje kot socializacija v skupnosti za skupnost. Že iz naštetih elementov je razvidno, da so korenine neprofesionalnega dela v večji meri družbene kot strokovne.

2 Učinki neprofesionalnega dela

Neprofesionalno socialno preventivno in socialnoterapevtsko delo ima značaj socialne inovacije. Ta se kaže tudi v njegovih večsmernih učinkih. Dejavnost vpliva na porabnike – to je na tiste, ki sprejemajo

pomoč neprofesionalnih delavcev, na neprofesionalne delavce, na strokovnjake, ki akcijo organizirajo in strokovno vodijo, na institucije, povezane z neposrednim delom in na širše relevantno institucionalno okolje in družbeno sredino. Vrsta raziskav je ovrednotila učinke neprofesionalnega dela na kliente in same neprofesionalne delavce. Izkazalo se je, da je neprofesionalno delo lahko na mnogih področjih kakovostno dopolnilo profesionalnemu delu, da je v nekaterih primerih lahko tudi nadomestilo za profesionalno delo, marsikdaj pa je edina uresničljiva oblika pomoči ljudem v stiski, predvsem tistim, do katerih zaradi različnih razlogov dejavnost strokovnih služb ne seže. Pozitivne učinke na same neprofesionalne delavce opisujejo s pojmi osebna rast, povečanje sposobnosti razumevanja medosebnih odnosov, kompetentnosti reševanja medosebnih problemov ipd. Iz izkušenj pri delu s študenti, ki so kot prostovoljni neprofesionalni delavci delovali v okviru projektov Inštituta za sociologijo in filozofijo Univerze v Ljubljani, se kažejo kot pomembni pozitivni učinki nanje: učinki, povezani s soočenjem študentov z njim dotlej nepoznanimi vidiki socialne stvarnosti, izkušnja nujnega usklajevanja lastnih predstav in pristopov s socialno stvarnostjo, spoznavanje možnosti in ovir pri uveljavljanju alternativnih pristopov, učenje usklajevanja individualnih, skupinskih in družbenih teženj, torej praksa družbenega delovanja.

Učinke na strokovnjake in ustanove, neposredno povezane s projekti neprofesionalnega dela, je možno razbrati že iz opisnih in še zlasti iz analitičnih prikazov konkretnih akcij. Na kratko bi pozitivne učinke lahko označili kot revizijo nekaterih dotlej nediskutabilnih delovnih izhodišč, povečanje občutljivosti za potrebe in želje klientov, spremembe v smeri demokratizacije odnosov med delavci strokovnih institucij in klientov, zrahljanje togih institucionalnih pravil, odpiranje vrat institucij in njihovo povezovanje s skupnostjo, skratka razraščanje človeške in skupnostne dimenzije na račun strokovno institucionalne. Z vidika širših družbenih učinkov je pomembno, da je neprofesionalno delo na področju socialne prevencije in socialne terapije lahko oblika realizacije solidarnostnih načel, oblika aktivne participacije pri reševanju pomembno družbeno pogojenih problemov, npr. iz kroga socialne patologije, priložnost za širjenje takšnih ali drugačnih idej glede vzgoje, medosebnih odnosov in družbenih odnosov. Neprofesionalno delo, ki je organizirano znotraj manjše skupnosti in za to skupnost, prispeva k njeni organski notranji povezanosti.

Neprofesionalno delo, zlasti če gre za prostovoljno delo na področju socialne prevencije in socialne terapije, ima v zahodnem svetu, kjer so delovni modeli že ustaljeni, največkrat naziv samaritansko ali karitativno delo. Tudi pri tako definiranjem delu so učinki večsmerni in večplastni. Tem bolj pomembni pa so učinki, ki presegajo dvojico – tistega, ki pomoč nudi, in tistega, ki pomoč prejema, ter je dejavnost pojmovana kot družbena.

3 Neprofesionalno delo pri nas

Omenili smo že, da so se nekatere oblike neprofesionalnega dela na področju socialne prevencije in socialne terapije že pojavile v Sloveniji. Očitno obstajajo pogoji za njegovo nadaljnje razvijanje. Osnove za to so v vrednotah naše samoupravne družbe, v razvojnih načrtih samoupravne interesne skupnosti socialnega varstva, ki predvidevajo razvoj socialnohumanitarnih dejavnosti; izkušnje kažejo, da so se ljudje pripravljene angažirati pri takem delu, da so strokovnjaki in strokovne ustanove, ki bi želeli uvajati neprofesionalno delo. Pričakovati je, da se bo neprofesionalno delo pri nas še razvijalo.

Za zdaj neprofesionalno delo pri nas še ni našlo ustreznega organizacijskega okvira in sredstev za svoj razvoj. Vendar so bolj pomembna kot ta mnoga druga vprašanja konceptualne narave. Navajam nekatera od problemskih izhodišč, ki jih bo treba upoštevati pri koncipiranju, uvajanju in razvijanju neprofesionalnega dela pri nas.

Glede na družbeni značaj neprofesionalnega dela ni možno direktno presajati tujih modelov. Potrebno je koncipiranje in razvijanje ter sprotno družbeno in strokovno ovrednotenje lastnih modelov.

Neprofesionalno delo jo most, ki povezuje stroke za varstvo duševnega zdravja s skupnostjo. Marsikaj, kar se je obravnavalo le v ozkem strokovnem okviru, prehaja na skupno – profesionalno in neprofesionalno področje ali celo na pretežno neprofesionalno področje. Pri tem so možni zapleti zaradi rivalstva – in poskusi razvrednotenja stroke. Zato je treba v izhodišču definirati in na to skladno z izkušnjami in spoznanji redefinirati mesto in vlogo stroke pri obravnavanju psihosocialnih problemov.

Če se neprofesionalno delo pojmuje kot ustvarjalno, udeleženo in samoupravno delovanje ljudi dobre volje v skupnosti za skupnost, vsebuje tudi elemente alternativnosti glede na ustaljene institucionalne rešitve. Neprofesionalni delavci marsikdaj razkrivajo

disfunkcionalnost nekaterih smeri institucionalnega delovanja. Neprofesionalno delo torej odpira konflikte, ki lahko pospešijo razvoj delovanja institucij v pozitivni smeri, lahko pa, če se neustrezno obravnavajo, privedejo do neugodnih posledic za vse udeležence – za porabnike, neprofesionalne delavce in ustanove.

Spontano nastajanje in delovanje projektov neprofesionalnega dela je, kot kažejo izkušnje, pomemben dejavnik, ki zagotavlja uresničitev načrta. Vendar različni razlogi narekujejo, da bi se takšno delo pri nas razvijalo v okviru strokovnih ali družbenih ustanov in organizacij. Pri tem pa je paziti, da te ne zatrejo tistih bistvenih elementov, ki so osnova za to, da takšna dejavnost ostane pri življenju. Znani so namreč tudi mnogi neuspešni poskusi uvajanja neprofesionalnega dela.

Krajevne skupnosti, zlasti pa naselja tipa Štepanjsko naselje, so družbeni prostori, za katere bi kazalo posebno pozorno graditi modele solidarnostnega socialno-humanitarnega neprofesionalnega dela.

In ne nazadnje: v optimalni izvedbi je neprofesionalno delo lahko poceni in učinkovito sredstvo reševanja mnogih, predvsem družbeno pogojenih problemov posameznikov. Kot takšno lahko postane dodatna tančica, ki zakriva nekatere osnovne družbene vzroke teh problemov in zmanjšuje pritiske v smeri njihovega sistemskega reševanja na družbeni ravni.